

Adam Smith och mänskliga resurser

– det moderna samhällets moraliska
utmaningar

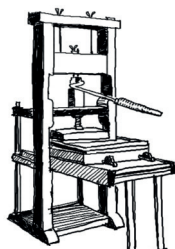

DANIEL B KLEIN

är professor i nationalekonomi och innehavare av JIN Chair vid Mercatus Center vid George Mason-universitetet, där han leder ett program om Adam Smith. Han är också affilierad till Ratio. Han är författare till *Knowledge and Coordination: A Liberal Interpretation* (Oxford University Press 2012) och redaktör för *Econ Journal Watch*.
dklein@gmu.edu

Jag lyfter fram viktiga bidrag från Adam Smith som relaterar till det moderna samhällets moraliska utmaningar, speciellt vad gäller arbete och anställning. Smith inspirerar individen att skapa en användbar och tillfredställande plats för sig själv i samhället, genom att bidra. Nyckeln till detta är kompetens, men den viktigaste kompetensen är sympati. Individen behöver ha sympatikompetens för att finna en plats för att arbeta och bidra, och för att finna sitt eget liv tillfredsställande. Som en moralisk rådgivare hjälper Smith arbetstagaren och arbetsgivaren. Speciell uppmärksamhet ges till dualiteten mellan de älskvärda och aktningvärda dygdena.

På Erasmus och Martin Luthers tid, och därefter, innebar boktryckning och läs- och skrivkunnighet att det uppstod en vidöppenhet för tolkning – tolkning av heliga skrifter, av politik, av arbete, av liv, av livet efter döden. Medvetenhet blev betydligt mer komplicerat.

Gutenbergs
press

Människan utvecklades för ett liv i små sammanhållna grupper, och våra gener har inte förändrats speciellt mycket sedan den lilla gruppen 12 000 år tillbaka i tiden. Och sedan kom den sociala hierarkin. Men det traditionella samhället fungerade så att den sociala sammanhållningen upprätthölls och hölls stängd för tolkning. Alltsedan Luther har emellertid många krafter verkat i en annan riktning, mot icke-sammanhållning och moralisk förvirring, och gjort tolkningen vidöppen.

Några av våra mest inflytelserika tänkare, så som Jean-Jacques Rousseau, har betonat icke-sammanhållning. Andra, inklusive Adam Smith, behandlade den allt annat än rättfram. De ville inte slå larm om hur den moderna utvecklingen – vad gäller läs- och skrivkunnighet, vetenskap, teknologi, handel, rättsvetenskap och politik – kan tendera att omintetgöra traditionella former av social sammanhållning.

Men att han behandlade detta allt annat än rättfram innebär inte att Smith inte behandlade detta grundligt. Här lyfter jag fram inslag hos Smith som relaterar till moraliska utmaningar i det moderna samhället, speciellt vad gäller arbete och anställning. Smith inspirerar individen att skapa en egen plats i samhället, en lämplig och tillfredsställande plats, genom att bidra.

Kompetens är nyckeln, men den avgörande kompetensen är *sympati*.

Originalartikeln (på engelska) publicerades av American Enterprise Institute som vänligen har gett sitt medgivande till att denna översättning publiceras. Författaren tackar även Jason Briggeman, Andrew Humphries, Erik Matson, Jon Murphy och Charlotta Stern för värdefulla kommentarer. Översatt till svenska av Christina Lönnblad.

Individen behöver kompetens i sympati för att finna en plats för att arbeta och bidra och för att finna det egna livet tillfredsställande. Smith hjälper arbetstagaren och arbetsgivaren, som en moralisk rådgivare.

Med ”sympati” avsåg Smith medkänsla eller delade känslor. Skicklighet i att visa sympati kan anses utgöra social intelligens. Det är avgörande för de sociala dygderna. Skicklighet i att upp båda sympati är ett slags kompetens eller förmåga. Arbetsgivare gör klokt i att hålla utkik efter detta! Arbetstagarer med skicklighet i att upp båda sympati är mer produktiva – lägre kostnader, högre intäkter.

Och sympati innebär en njutning. Även när den känsla som delas är en otrevlig känsla, som t ex på ett sjukhus, så finns det en njutning i att dela den. Det är trevligare att ha arbetstagarer med skicklighet i att upp båda sympati omkring sig. En trevlig arbetsplats gör det mer attraktivt för *andra* arbetstagarer att arbeta där. Skicklighet i att upp båda sympati är en s k *win-win-win*.

1. De älskvärda dygderna och de aktning svärda dygderna

Ta situationen med Jim som arbetar på en biltvätt. När bilar kommer genom kön har han svårt att hinna dammsuga insidan av bilarna tillräckligt snabbt. En medarbetare, Mary, behöver samordna sina aktiviteter med hans. Sympati har två sidor. För att hjälpa Jim att förbättra sin prestation, måste Mary *gå in* i Jims situation, eftersom hon måste simulera hans erfarenhet i sin fantasi för att förstå de känslor som någon i hans situation har. Smith pratar om ”de mjuka, de vänliga, de älskvärda dygderna”, som här upp visas av Mary (Smith 1959, s 23, stycke 1).¹

Men om Jim ber Mary om hjälp måste han möta henne på halva vägen. Han kan inte sucka och stöna. Han måste gaska upp sig. Smith talar om de ”aktning svärda” dygderna, dvs dygderna ”självbehärskning” och ”självkontroll”, som här upp visas av Jim (Smith 1759, s 23, stycke 1, s 25, stycke 6, s 237 och följande sidor, s 306, stycke 2).

För att finna sympati måste Mary då utöva de älskvärda dygderna och Jim de aktning svärda. På så sätt kan de finna en tillräcklig gemenskapskänsla för att skapa en förbättring. Mary kanske visar Jim hur man dammsuger snabbare eller anpassar processen, eller ansluter sig till Jim i en vädjan om bättre utrustning eller någon som hjälper Jim.

Mitt val av namn, ”Mary” och ”Jim”, för att illustrera de älskvärda och aktning svärda dygderna, överensstämmer med ett visst genusperspektiv i Smiths verk. Smith påstår att de älskvärda dygderna faller sig mer naturliga för kvinnor och de aktning svärda för män, även om enbart i termer av komparativa fördelar (Smith 1759, s 151, stycke 32, s 187, stycke 1, s 190, stycke 10, s 209, stycke 13).

Men för att dygderna ska visa en uppåtgående kurva krävs båda. Vi

¹ Sidhänvisningarna till Smiths verk hänvisar till nyutgåvorna (se referenslistan), men de årtal som anges i texten härrör från originalutgåvorna.

behöver vara älskvärda för att bli mer aktningvärda och aktningvärda för att bli mer älskvärda. Vägen snirklar sig som en uppåtgående spiral.

Om Jim ska gaska upp sig för att hjälpa Mary att kunna sätta sig in i hans situation, måste han förstå *hennes* situation, vilken är den älskvärda att sätta sig in i hans. Och om Mary ska sätta sig in i Jims situation, måste hon föreställa sig vad det innebär *för honom att gaska upp sig*, så hon måste förstå de aktningvärda dygderna för att utöva de älskvärda. ”Den människa som mest känner för glädjeämnen och sorger hos andra är bäst rustad att uppnå den mest fullständiga kontrollen över sina egna glädjeämnen och sorger” (Smith 1759, s 152, stycke 36). Samspelet mellan älskvärt och aktningvärt är en av många yin och yangs i Smiths moraliska teori.

2. Sedvanlig sympati på arbetsplatsen

På en arbetsplats är resurser och aktiviteter kombinerade eller sammanlänkade för att producera resultat. Denna sammanlänkning av resurser involverar otaliga punkter av gemensam samordning mellan arbetstagare som Jim och Mary. Jim och Mary behöver sympati för att gemensamt samordna sina handlingar för att förbättra den övergripande samordningen av kedjan. Det ord som uttrycker sådana gemensamma ansträngningar är *samarbete*. Jim och Mary behöver sympati för att *samarbeta* på arbetsplatsen. Tänk på det verbet som *sam-arbeta*, så som uttrycket *samskriva*: ”Lennon och McCartney skrev många sånger *tillsammans*.” Jim och Mary är två av många personer som *sam-arbeta* i den övergripande sammanlänkningen av resurser och aktiviteter, och de arbetar *tillsammans*, genom stunder av sympati, för att samverka till att deras arbetsplats ska fungera.

Kollegorna Jim och Mary skulle komma att lära känna varandras charm och egenheter och skapa en vana av att sympatisera med varandra: ”Vad som kallas tillgivenhet, är i själva verket ingenting annat än sedvanlig sympati” (Smith 1759, s 220, stycke 7). Vi pratar om tillgivenhet mot vänner och familj, men den uppstår också bland kamrater på arbetsplatsen. När relationer är ”placerade i situationer som naturligt skapar denna sedvanliga sympati ... finner vi normalt att den faktiskt inträffar, och därför förväntar vi oss naturligtvis att den så borde; och vi är, i det avseendet, mer chockerade när, vid något tillfälle, vi finner att så inte är fallet” (Smith 1759, s 220, stycke 7). En medarbetare blir en *arbetskamrat*. Man ska komma överens med sina medarbetare; man ska bli arbetskamrater.

Smith talar om sedvanlig sympati bland kollegor:

Kollegor i ett ämbete, handelspartner, kallar varandra bröder; och känner ofta inför varandra som om de verkligen så vore. Att de kommer bra överens är en fördel för samtliga; och, om de är relativt resonabla människor, så är de naturligt benägna att hålla med. Vi förväntar oss att de ska göra det, och om de är oense är det ett slags mindre skandal. Romarna uttryckte denna sorts samhörighet med

ordet *necessitudo*, vilket, från etymologin, verkar beteckna att det ålades eftersom situationen så krävde. (Smith 1759, s 224, stycke 15)

Det kan vara många saker med dina arbetskamrater som irriterar dig, men *necessitudo* är en del av jobbet. Det uppmanar dig att komma överens. Det uppmanar till skicklighet i att uppbåda sympati.

Med sympati så lär sig du och dina arbetskamrater att släta över de saker som irriterar er. Du kanske gör saker som irriterar dina arbetskamrater och behöver anpassa dig. Anpassningsprocessen påkallar sympati, vilket påkallar dygder som är älskvärda och aktningsvärda. Du kanske behöver gaska upp dig –dvs du behöver *behärska* besynnerliga passioner som irriterar dina arbetskamrater. Genom sympati lär du dig att förbättra ditt uppförande.

3. Anseende

Med sympati inser du hur andra uppfattar dig – och vad de kanske berättar för andra om dig! Skicklighet i att uppbåda sympati är inte enbart en social dygd. Det är den viktigaste delen av gott omdöme. Om du irriterar människor, kan de förstöra ditt anseende. Om du gläder dina kollegor så kommer de att förbättra det. Anseende är andra personers omdöme, uttryckt i deras ord, av dina förtjänster och din trovärdighet.

Anseendet börjar lokalt men sträcker sig vidare än så. Tänk på hur långt ditt kreditbetyg sträcker sig, när det delges potentiella arbetsgivare, ford-ringsägare och hyresvärdar genom Experian, TransUnion eller Equifax.

Anseendet är en faktor som binder samman den moderna världen. Smith sa att en köpman ”är rädd för att förlora sitt anseende, och är ytterst noggrann med att uppfylla varje åtagande” (Smith 1763, s 538). Han förklarade incitamenten:

När en person kanske tecknar 20 kontrakt om dagen, så kan han inte vinna så mycket på att försöka bedra sina grannar, då enbart skenet av ett bedrägeri skulle få honom att förlora ... Närhelst handeln är frekvent, så förväntar sig en person inte att tjäna så mycket på ett enda kontrakt som han gör på redlighet och punktlighet som helhet, och en försiktig handlare, som är förnuftig när det gäller sitt faktiska intresse, skulle hellre välja att förlora det som han har rätt till än att skapa någon grund för misstanke. (Smith 1763, s 538–539)

Och Smith sa att i det moderna samhället, är vi alla köpmän: ”Alla människor lever sålunda genom ett utbyte, eller blir i någon utsträckning en köpman, och själva samhället växer till att bli vad som är ett riktigt handels-samhälle” (Smith 1776, s 37, stycke 1). Vi lever alla genom vårt anseende. Vårt uppgående i arbete och handel gör oss ärliga och trovärdiga också för främlingar: ”När större delen av människorna är köpmän ser de alltid till så att redlighet och punktlighet kommer på modet, och dessa utgör därför de huvudsakliga dygderna för en handelsnation” (Smith 1763, s 539).

”Den verkliga och effektiva disciplin som utövas över en arbetstagarare”, sa Smith, är inte till så stor del reglerande krav, men den disciplin som utö-

vas av dennes arbetsgivare: ”Det är fruktan att förlora ... anställningen som lägger band på dennes bedrägerier och korrigerar dennes vårdslöshet” (Smith 1776, s 146, stycke 31).

Om anseende kittar samman marknaden, är sympati sammankittande för anseendet – sammankittningen bakom sammankittningen. Anseende är skvaller om sympatiska erfarenheter, och kommunikationen av anseende utgör en annan form av sympati.

4. Personlighet

Jims dygder uppvisas genom hans beteende. Genom att arbeta med Jim ser Mary hans beteende och urskiljer beteendemönster; hon börjar se vad det är som motiverar Jim, vad som utgör hans syften, vad han finner vara meningsfullt, vad han är ute efter. Hon bildar sig en känsla för Jims *personlighet*. Jims beteende är en återspeglning av hans personlighet. Marys sympatiska skicklighet hjälper henne att lära känna Jims personlighet.

Arbetsgivare är intresserade av att lära känna en anställds personlighet. Vad är det som motiverar Jim? Är han pålitlig? Strävar han efter att förbättra sina färdigheter? Visar han att han bryr sig om medarbetare och kunder? Förstår han *necessitudo*, behovet av att komma överens med medarbetare?

Arbetsgivare och medarbetare använder sig av sympatisk fantasi för att få en känsla av att det finns någonting djupt och svårfattligt hos Jim. Frågan om Jims personlighet hänger samman med den som rör hans *samvete*.

5. Människan inuti bröstkorgen

När han behandlade samvetet så utvecklade Smith en metafor: människan inuti bröstkorgen. Jims samvete är som en människa inuti Jims bröst, som kontinuerligt övervakar Jims beteende och skriker till Jim när han inte kan hålla med om Jims känslor. När Jim agerar på ett sätt som är anstötligt för människan inom honom, så finner människan inom honom en känsla som skiljer sig från den känsla som motiverade Jim handling. Skillnaden utgör *ogillande*. Om samvetet är starkt, om Jim är mottaglig, lider Jim av detta ogillande; han kommer att ångra sitt handlande, att känna ånger, och han kan komma att lära sig att korrigera sina vanor och förbättra sitt beteende.

Jims samvete är källan till den viktigaste formen av anseende: det anseende han har hos sin egen människa inuti bröstkorgen – hans självaktning.

Människan inuti bröstkorgen, säger Smith, är en representant för en varelse som antingen bara är som Gud i åtminstone vissa avseenden eller helt enkelt är Gud fader själv (Smith 1759, s 215, stycke 11). Oavsett på vilket sätt man förstår denna varelse, är människan inuti bröstkorgen *en representant för* denna varelse. Smith använder uttrycket *objektiv åskådare* för att beteckna olika typer av åskådare, men en är en välvillig varelse med otrolig kunskap och allena rådande moraliskt omdöme, precis som Gud. Trots att Smith säger att människan inuti bröstkorgen, eller samvetet, är en represen-

tant för en sådan objektiv åskådare, klargör han att människan inuti bröst-korgen inte *nödvändigtvis är en god representant* för den objektive åskådaren. (För en vidareutveckling av detta, se Klein m fl 2018.) Vårt huvudsakliga arbete i livet är att skapa en bättre representant. Smith uppmuntrar oss att förbättra människan inuti bröst-korgen.

Människan inuti bröst-korgen bifaller Jim när han delar de känslor Jim hade när han utförde handlingen. Jim vill ha sådant bifall, glädjen av sympatin från människan inuti bröst-korgen. Återigen finns det en glädje i delad känsla.

Sålunda så riktar Smith sympatin *inåt*: Jims sympati med sig själv. Genom att nu reflektera över sitt eget beteende föregående dag, märker Jim i detta nu huruvida han kan sympatisera med gårdagens Jim. Smith skriver: ”Jag delar mig själv, så att säga, i två personer; ... Jag, granskaren och domaren, representerar en annan personlighet än detta andra jag, den person vars beteende granskas och döms” (Smith 1759, s 113, stycke 6).

När vi reflekterar över gårdagens beteende, så måste vi vara beredda att säga till oss själva: ”Ja, jag var ett slags idiot.” Smith berättar för oss att det är obehagligt att förkasta vårt tidigare beteende (Smith 1759, s 158, stycke 4), men att göra så är en del av de aktningvärda dygderna: Erkänn att du kan vara en drummel. Erkänn det! Gaska upp dig! Aktningvärda dygder arbetar på att förbättra våra älskvärda dygder.

6. Dem som vi lever med

Jim frågar sig själv: ”Betedde jag mig som en idiot gentemot Mary igår?”. Han är kanske inte säker. Kanske att Mary var en idiot och förtjänade de hårda orden? Smith skriver:

När vi är ensamma, är vi benägna att känna alltför starkt om vadhelst som relaterar till oss själva: Vi tenderar att övervärdera den hjälp vi kan ha gett, och den skada vi kan ha lidit... Samtalet med en vän leder oss till ett bättre, och det med en främling till ett ännu bättre, humör. Människan inuti bröst-korgen ... behöver ofta väckas och påminnas om sina plikter, genom närvaron av den faktiska åskådaren... (Smith 1759, s 153, stycke 38).

Då han fortfarande är osäker på om han har varit en idiot, kanske Jim söker råd. Smith skulle säga till Jim: Prata med dem som du lever ihop med. Dela din erfarenhet med en vän eller familjemedlem – en förtrolig som uppvisar de älskvärda dygderna gentemot dig. Rapportera saken uppriktigt, och tänk: ”Jag vet att jag kan vara en idiot”. Låt vännen föreställa sig situationen och finna sina egna känslor i den simulerade situationen. Om hennes känsla överensstämmer med din, så kommer hon att tendera att gilla ditt beteende. Om inte, kommer hon att ogilla det. Lyssna på din vän.

Vänner och familj är rådgivare. De brukar sympatisera med oss: De tycker om oss. De känner oss bättre än vad andra gör. De känner till vår personlighet, ”hurdana vi är”. Vi är beroende av våra vänner.

Rådgivning är en del av vänskap, men tillgivenhet är dess själ. Viktigare än berömmelse, rikedom eller ära, är ”förtroendet, uppskattningen och kärleken från dem som vi lever med” (Smith 1759, s 166, stycke 8). Det är de som känner oss bäst. (För en utveckling av detta, se Clark och Lee 2017.)

7. Problemet med partiskhet

Vi utvecklar och bibehåller vänskap med människor som tenderar att stå på vår sida. Problemet med vänners råd är glädjen i delad känsla och obehaget av ogillande. Vi tycker om människor som liknar oss själva. De som är vänligast mot oss är de som är av samma slag som vi. Våra vänner är *partiska* gentemot oss. (För en utveckling av detta, se Forman-Barzilai 2010.)

En viss partiskhet är, utan tvekan, en del av vänskapen, men icke desto mindre är vänner ofta alltför partiska. Det är bra att de sätter sig in i vår situation, men det är *inte bra* om de struntar i den andra parten i en dispyt. De får inte höra hennes version av historien.

Notera i det längre citatet ovan att Smith sa att samtalet med *en främling* får oss att bli på ännu bättre humör. Smith skriver: ”Vi vågar uttrycka mer känsla i närvaro av en vän än i närvaro av en främling, eftersom vi förväntar oss mer överseende från den förra än från den senare” (Smith 1759, s 207, stycke 10).

Så även återkopplingen från våra vänner behöver granskas. Än en gång återkommer vi till människan inuti bröstkorgen, samvetet.

8. Tumultet och upptagenheten i världen

Samvetet utgör ett pågående arbete; det är ett arbete som fortgår alla dagar i vårt liv. Livet bör vara balanserat med timmar av lugn reflektion eller sympati med människan inuti bröstkorgen; timmar av sympati med vänner och familj; och, slutligen, timmar av sympati med andra, främlingar, handelspartner, affärsbiträden, medarbetare, världsvana människor — *okända*. Vi behöver sympatisera med okända, såväl som närstående.

Smith säger att dygden utvecklas under livstiden. Utvecklingen frambringar, hoppas vi, den ”rättvisa människa som är grundligt skolad i den stora självbehärsknings skola, i *tumultet och upptagenheten i världen* (Smith 1759, s 146, stycke 25; egen kursivering).

Tumultet och upptagenheten i världen drar in oss i ögonblick av sympati med okända. Även om de är korta och ytliga, så påminner sådana ögonblick av sympati oss om någon som inte har någon speciell välvilja gentemot oss. Tumultet och upptagenheten i världen lär oss att betrakta oss själva med distans, som enbart en liten del av en större helhet. När vi inser hur beroende vi är av institutioner och marknadsrelationer i denna större helhet, lär vi oss att bry oss om dess välbefinnande och att begrunda hur vår egen lilla del bidrar till sådant välbefinnande. För att hjälpa oss att uppskatta vår del i detta världsomspännande samhälle, skrev Smith *The Wealth of Nations*.

9. Sympati i det moderna samhället

Smith såg människor som varelser som längtar efter en känsla som delas av alla och som innefattar ”vi”, människorna; det är som om Smith visste att vi har utvecklats från små grupper.

Den drömmen är en utopi ”[d]är den nödvändiga hjälpen är ömsesidigt erbjuden av kärlek, av tacksamhet, av vänskap och högaktning... Alla olika medlemmar (i samhället) är sammanbundna av angenäma band av kärlek och tillgivenhet och dras, i själva verket, till ett gemensamt centrum för gemensamma goda gärningar” (Smith 1759, s 85, stycke 1).

Men det moderna samhället har inget ”gemensamt centrum för ömsesidigt goda gärningar”, och det är synnerligen missriktat att sikta in sig på att återskapa den övergripande känslan av det lilla, stängda, enkla samhället. Den moderna världen är här, ett moraliskt förvirrande samhälle, som sprängts vidöppet för tolkning. Och det finns ingen återvändo.

Vi har sett en del av Smiths lärande om hur man klarar sig i den moderna världen. Vi har sett tre grunder för sympati:

- 1) Sympati med våra närmstående, dem vi lever med.
- 2) Sympati med okända, vilket framkallar allmän anständighet och hövlighet.
- 3) Sympati med människan inuti bröstskorgen, eller *själssympati*.

Notera hur alla tre skulle sammanfalla (utan någon plats för det okända) i det lilla stängda, enkla samhället – som i den grupp av förfäder som producerade våra gener. Men detta är inte längre den värld vi lever i. Vi måste vänja oss vid det, och Smith hjälper oss.

De tre sympatiernas grunder – närmstående, okända och själen – är avgörande för en persons välbefinnande i det moderna samhället. De kommer inte att återskapa den starka sociala sammanhållningen i den lilla gruppen, men de är vad vi har att arbeta med.

Alla tre manar till skicklighet i att uppbåda sympati. Genom att förbättra de älskvärda och aktningvärda dygderna kan vi förstärka vårt anseende hos arbetsgivare, kunder och handelspartner. Vi kan förstärka tillgivenheten bland vänner, familj och arbetskamrater. Och vi kan försäkra oss om ett större lugn inuti vårt eget bröst.

Clark, J R och Dwight R Lee (2017), ”Econ 101 Morality: The Amiable, the Mundane, and the Market”, *Econ Journal Watch*, vol 14, s 61–76.

Forman-Barzilai, F (2010), *Adam Smith and the Circles of Sympathy: Cosmopolitanism and Moral Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.

Klein, D B, E W Matson och C Doran (2018), ”The Man within the Breast, the Supreme Impartial Spectator, and Other Impartial Spectators in Adam Smith’s *The Theory of Moral Sentiments*”, *History of Euro-*

pean Ideas, vol 44, s 1153–1168.

Smith, A (1759). *The Theory of Moral Sentiments*, nyutgåva 1976, Raphael, D D och A L Macfie (red), Oxford University Press, Oxford.

Smith, A (1776), *The Wealth of Nations*, nyutgåva 1976, Campbell, R H och A S Skinner (red), 2 vol, Oxford University Press, Oxford.

Smith, A (1763), *Lectures on Jurisprudence*, nyutgåva 1982, Meek, R L, D D Raphael och P G Stein (red), Oxford University Press, Oxford.

REFERENSER